

ПРИЛОЗИ

811.163.1'367.622'37

811.163.41-112

<https://doi.org/10.18485/kij.2021.68.1.5>

ПРЕДРАГ Д. ДИЛПARIЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 23.04.2021.

Прихваћен: 26.04.2021.

ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ КУЛТУРЕ: О ЕУКАИРОТИЧНИМ ЗНАЧЕЊИМА ИМЕНИЦЕ *ВРЕМЕ*

Историјско испитивање значења именице *време*/**vrěmę* показује да је заправо реч о семантичком комплексу *време-каирос*, будући да бројне потврде показују да је старословенско *врѣмѧ* превод најчешће грчког *καίρος* или превод грчких изведеница од исте речи помоћу прилога *εἰς* који има значење „добро, право“. Значења именице *време*/**vrěmę* у складу са тим могу се назвати *каиротична* или *еукаиротична*. Оваква семантика и термини одржавају веома важну представу о времену као *доживљеном и живом временском току који је тајна, који носи преокрет и који је повезан са појмом бриге/старања*. Насупрот тако схваћеном времену, постоји и „хомогено и празно време“ које се у овом контексту може разумети као носилац/прототип *каиротичних индиферентних значења* именице *време*/**vrěmę*.

Кључне речи: именица *време*, лингвокултурологија, историјска семантика, старословенски језик, савремени српски језик.

1. Појмови вечност и време у старословенским споменицима (укратко). Старословенски споменици упућују на то, како уопштено пише Т. И. Вендина, да су средњовековни људи који су говорили словенским дијалектима разумева-

* dilparicp@gmail.com

ли време као дуалну категорију, тј. семантичку опозицију *вѣкъ* и *врѣмѧ*, односно, како наводи С. С. Аверинцев, да су поимали време на хришћански начин као опозицију *будући век* и *овај век*, при чему се семантичке сфере структура *вѣкъ* и *врѣмѧ/будући век* и *овај век* не преклапају потпуно са семантичком сфером структуре „свето/несвето” (Вендина 2002: 200; Аверинцев 1982: 122-123). Реч *вѣкъ* има значење *вечности без почетка и краја*, па отуда, будући да је према хришћанској концепцији све у сагласности/покорности, хијерархијском и особном односу са живим Богом као сведржитељем и творцем, метафорички може означавати и „свет” (*κόσμος*), док *врѣмѧ* означава *променљиво, непостојано, пролазно и прелазно време*. Другим речима, *врѣмѧ* се поима као егзистенцијална категорија, пише поменути ауторка на истом месту, којом се „измерялось движение человека к смерти” и управо стога што је време, гледано из хришћанске перспективе, у Божјим рукама, односно што је историја заправо света историја, оно, тј. време „может быть установленным, определенным, отпущенным”. Поред тога, *врѣмѧ* је могло бити аксиолошки схватано као добро или као лоше, односно, *подобно/благо врѣмѧ*, (*εὐκαιρός, εὐκαιρία*) „повољно, pogodно, прикладно време” постављено је насупрот значењу именице *безгодне*, (*ἄφωρία*) „неповољно, непогодно време” (Вендина 2002: 201). Али, поменути хијерархијска онтолошка релација у ортодоксним хришћанским учењима такође не дозвољава да се свет (*κόσμος*) и *врѣмѧ* разумеју као начелно зли (Аверинцев 1982: 93–94, 123).

Темељније и обимније лингвистичке потврде за ове уопштене наводе даје, на пример, *Старославјанский словарь (по рукописям X–XI веков)* (СС 1994). У основном те бројне потврде показују да је *врѣмѧ* превод најчешће грчког *καιρός*, потом и ређе *χρόνος*, *ѡра*, напоследку и најређе *ήμερα* – са основним значењима „време, доба, предодређени или одређени период, (годишње доба, сезона); *tempus*” која називам *каиротичним значењима*, новим термином у србистици и палеославистици који има основу у грчком *καιρός*. Поред тога, реч *врѣмѧ* јавља се и у релативно бројним и разноврсним ситагмама као преводни еквивалент грчким конструкцијама *κατὰ καιρόν* и *ἐν παντί καιρῷ*, на *всако врѣмѧ*, односно и чешће у преводу грчких синтагми чији центар представља реч *χρόνον*, *εἰς καιρόν* (*бсов χρόνον*), *въ мало врѣмѧ* (*μικρόν χρόνον*), на *дльзѣ врѣмене* (*ἐπί χρόνον*), *отъ мѣнога врѣмене* (*ἐξ ἰκανῶν χρόνων*) и сл. Међутим, не мање важни од наведених су примери у којима се *врѣмѧ* јавља самостално или у синтагмама као преводни еквивалент грчког *καιρός* или као превод грчких изведеница од исте речи помоћу прилога *εὖ* који има значење „добро, право”. Реч је о словенским примерима са *еукаиротичним значењима*, такође новом термину изведеном према грчком *εὐκαιρός*, *подобно/благо* (*ἀπὸ, благо*) *врѣмѧ*, (*εὐκαιρός, εὐκαιρία; opportunitas, tempus opportunum*) „повољно, pogodно, прикладно, право време”, *въ подобно/благо врѣмѧ* (*εὐκαιρός, εὐκαιρον; ређе* и *въ тѣлно врѣмѧ*) „у прави час, благовремено, прикладно, подесно, удобно” и са њима еквивалентне по значењу *въ врѣмѧ своѣ/моѣ*, односно, *врѣмѧ естъ/добро естъ врѣмѧ*, (*καιρός, εὐκαιρον*) „време је за нешто, прикладно, угодно”. Осим тога, опозитно стоји и конструкција *без врѣмене*, (*ἀκαιρός*),

у значењу „неподесно време, неблагоприятно” (СС 1994: 125–126; ССЯ 2006: 229–231).

Судећи по овим наводима, (старо)словенски преводиоци добро препознају значења грчке речи *каирós*, *време*, *доба*, *(пред)одређено време* односно, *право/подобно/прикладно време* која је била један од централних и најважнијих носилаца језичких семантичких структура везаних за појам времена у грчким патристичким и новозаветним текстовима чији главни словенски преводни еквивалент у старословенским и средњовековним редакцијским споменицима представља именица *вѣѣѣ*. Несумњиво сведочанство да је на тај начин слеђен и хеленски ток или интелектуални коине те старије епохе, представља и чињеница да су хеленски филозофи, питагоровци на пример, како пише М. Ђурић, „место *χρόνος* говорили *каирós*”, дакле, сви они заправо дајући *каиросу* одређени примат у односу на *хронос* и схватајући га као час „бременит будућношћу”, јер представља стваралачки тренутак трансформације хаоса у космос и час у којем се укрштају „надвремено и времено” (Ђурић 1989: 139). Томе не противречи ни чињеница да се, гледано из хришћанске перспективе, вредност обичног времена одређује у односу на више време, да су време и загонетни „знаци времена” као сигнали преокрета који се очекује предмет посебне бриге/старања и да су у том контексту посебно важни каиротични тренуци, моменти повезивања секуларног времена са сакралним временом. Реч је, заправо, о свезивању ових времена у „каиротичне чворове” које Ч. Тејлор доводи у везу са Августиним појмом „доживљеног времена” које стоји на супрот модерном „хомогеном и празном” или *каиротичном индиферентном* времену. Архетип за овај феномен увезивања „прошлости са садашњошћу у пројекцији будућности” чини божији тренутак или *божије сада које траје*, познато теолошко *nunc stans*, које симултано садржи сва времена што се узајамно осмишљавају (Тејлор 2011: 66–67).

Сагласна са таквим давањем првенства *каиросу* је и чињеница да остале словенске именице из семантичког поља које припада појму „време” упућују посредно или непосредно исто на грчки појам и реч *каирós*: а) *часъ* (примарни преводни еквивалент грч. *ώρα* „сат, ограничени део времена, одређени или предоређени сат/период, прикладно време”; секундарни еквивалент грч. *каирós*), б) *лѣто* (примарни преводни еквивалент грч. *θερος* „лето”; секундарни еквивалент грч. *ετος* „година”, *ἐνιαυτός* „година”, потом и грч. *χρόνος* „време, епоха, прилика, година” и *каирós*), в) *годъ* (примарни преводни еквивалент грч. *каирós*, потом грч. *ώρα* и *χρόνος*; секундарни еквивалент грч. *εἰκαιρον* и *ἀκαιρος*) и г) *днь* (према грчким еквивалентима *ἡμέρα* и *χρόνος*) (СС 1994: 173, 202, 315, 776; Лампе 1961: 606, 693, 1534, 1556).

Са друге стране, други најважнији носилац словенских семантичких структура које се тичу појма времена постављен, како је речено, на супрот *вѣѣѣ* јесте *вѣкъ*. Наиме, именицом *вѣкъ* у значењу „вечност” или „свет (*κόσμος*)” словенски преводиоци преводе грчки *αἰών* са примарним значењима „доба, епоха, вечност, еон”, односно, „животни век; време; дуг али одређен период, ера, епоха; период неограниченог трајања” и др. (СС 1994: 164; Лампе 1961: 55–56). Поред тога,

грчки *αἰών*, као што је познато, представља превод старохебрејског *olām* што значи, како пише В. В. Бичков, „бескрајни проток времена који собом обузима све постојеће” при чему, „не само вријеме (*χρόνος*), него и вјечност (*αἰών*), има код хришћана временски карактер, за разлику од платоновске философске тенденције да се појми еон као безвременост” (Бичков 1991: 68; Аверинцев 1982: 106, 291). Свет се у хришћанском кључу, једном речи, разуме као покретно време или историја чији смисао превазилази његове границе.

Треба рећи, такође, да наведена словенска хришћанска концепција времена, као уосталом и она грчка, изгледа прилично сложено и удаљено од хипотетички мање диференцираних архајских индоевропских и претхришћанских словенских концепција, уколико се са њима упореди, овде само у основним цртама и ради контраста. Наиме, гледајући из индоевропске језичке перспективе, словенско *вѣмѧ* је превод, како се може закључити и на основу навода М. Фасмера, најпре грчког *καρός* потом *χρόνος*, али доводи се у везу и са стинд. *vártma* „колея, ритвина, дорога, желоб” и „вертеть”, као и са лат. *annus vertens, anniversarius* и др. Насупрот томе, словенским *кѣкъ* преводи се грчки *αἰών*, при чему је словенска именица сродна лит. *vièkas*, „сила, жизнь”, стисл. *veig*, „сила”, гот. *weihan*, „бороться”, старовисоконем. *wīgan*, „бороться”, лат. *vincō, vincere*, „побеждать” и др. (Фасмер 1986: 286, 361). Општа слика о формирању словенских концепција времена у прехришћанској епохи свакако би била додатно осложњена ако би се рачунало и са неким млађим релевантним регионалним утицајима, на пример значајним протобугарским утицајем на јужнословенске „термине везане за појам и рачунање времена”, како наводи В. В. Седов (Седов 2013: 367).

2.1. Употреба и значење именице **vĕtĕmĕ* у старословенским и савременим српским текстуалним контекстима (кратки приказ). Поменути *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* (СС 1994) наводи, како је речено, обимне језичке потврде за именицу *вѣмѧ* (грч. *καρός* или ређе *χρόνος* и *ѿра*, најређе *ѿмѣра*) у значењу „време, доба, одређени или предодређени период, (годишње доба, сезона)” или у немаркираном *каиротичном значењу*, као и нешто другачије примере са „самостално” употребљеном истом именицом или примере у којима се она јавља у конструкцијама *вѣ вѣмѧ*, *подобьно/благо вѣмѧ* (грч. *εὐκαίρως, εὐκαίρια*), односно, *вѣ подобьно/благо вѣмѧ* (грч. *εὐκαίρως, εὐκαίρον*) или *вѣмѧ естъ/добро естъ вѣмѧ* (грч. *καρός, εὐκαίρον*) (СС 1994: 125–126; ССЯ 2006: 229–231). Ова последња два типа примера обједињава иста семантика коју у основи у грчком носи *καρός* или његове изведенице, односно, знатно ређе секундарни па и још специфичнији семантички слојеви речи *χρόνος*, *ѿра* и *ѿмѣра*. То су, такође је речено, маркирана *еукаиротична значења* „повољно, погодно, прикладно време, прилика, у прави час, онда кад треба, благовремено”. С обзиром на своју фреквенцију примери са овим значењима су уобичајена језичка средства не само у старословенским, већ и у млађим редакцијским словенским текстовима. У наредним пасусима наводим примере текстуалних контекста у којима је именица *вѣмѧ* употребљена, било „самостално” (примери дати под А), било у

оквиру предлошко-падешких или других синтагматских конструкција (примери под Б).

- А) (врѣма) Лк. 1,57 исплѣни са врѣма родити еи, из Маријиног јеванђеља; Б) а) (въ врѣма) Лк. 20,10 въ врѣма послаа къ дѣлателемъ рабѣ, из Зографског и Маријиног јеванђеља; ты же на крѣстѣ простерѣ рѣцѣ въ врѣма погыбѣши оверѣте ран, из Ключевог зборника; б) (подобно врѣма) Лк. 22,6 искааше подобна врѣмене да і прѣдасть, из Зографског и Маријиног јеванђеља; в) (въ подобно/благо врѣма) Мк. 14,11 искааше како і въ подобно врѣма прѣдасть, из Зографског и Маријиног јеванђеља; да даси пиштѣ намъ въ благо врѣма, из Синајског псалтира; въстѣ господѣ прнебѣжнште оубогоумоу помодшѣнникѣ въ благо врѣма, из Синајског псалтира; г) (врѣма естѣ/добро естѣ врѣма) врѣма естѣ юже издрешти, из Ключевог зборника; добро естѣ врѣма дньсь въсѣмъ намъ възпѣнти, из Супрасаљског зборника.

Значење старословенских примера са конструкцијама къ + акуз. типа въ врѣма своє, въ благо врѣма, конструкцијама од којих прву поменути речник не бележи, али га бележи његов обимнији прототип, док друга одговара претходно наведеним под Бв), К. И. Ходова дефинише уопштено као „време у чијим границама се нешто врши“; њима прикључује и значења времена којем претходи радња у конструкцијама прѣжде + ген., типа прѣжде врѣмене, као и она из подтачке Бг) (Ходова 1971: 120, 124, 126; ССЯ 2006: 229–231). Исти тип старословенских примера и једнаке дефиниције наводи и С. Херодес, с том разликом да региструје усамљену реченицу оспрѣвше въ васѣ къ врѣмени і часоу у којој конструкција къ врѣмени значи „на време“ и јавља се „под влиянием частой целевой функции“ (ИССЈ 1963: 324–325, 351, 366). Судаћи по томе, као и по претходним наводима из речника, старословенски споменици не познају нарочито богат репертоар језичких средстава са *еукаиротичним значењима*.

Контролно испитивање Мирослављевог јеванђеља (укључујући и неколико јеванђеља увршћених у његово критичко издање), Мокропольског јеванђеља и јеванђеља краља Стефана Душана, неколико одговарајућих споменика српске редакције насталих закључно са 14. в., показује стање које, из више различитих и жанровских и језичко-стилских разлога, сасвим очекивано не бележи промене у односу на одговарајући старословенски језички репертоар.

2.2. Три релевантна превода новозаветних текстова на српски/хрватски језик – два савремена превода са грчког, онај комисије св. архијерејског Синода српске православне цркве и превод Б. Дуде и Ј. Фућка са имприматуром Надбискупског духовног стола у Загребу, и трећи, који није превод са грчког али је историјски значајан, Вуков превод – одговарајући су извор за праћење развоја/стања језичких средстава са *еукаиротичном семантиком*. Посебно зато што сви примери преузети из ова три преводна текста представљају преводне еквиваленте управо грчког *καιρός*, а не *εδικαίρος*, *εδικαίρια*, односно, *εδικαίρω*, *εδικαίρων*. Први превод, онај синода СПЦ, овде третирам као полазни и основни, али не и обавезно као најрелевантнији и најтачнији. Само неке одговарајуће, од бројних

примера, из тог превода наводим на првом месту, док примере из преостала два бележим само ако се разликују у односу на њега, при чему их обележавам презименима (Duda, Fućak) или именом преводиоца (Вук). У техничком смислу њихов приказ следи претходно коришћени образац.

- А) (*време*) Мк. 12,2 „када дође *вријеме*, посла виноградарима слугу”, („*i u svoje vrijeme posla ...*”, Duda, Fućak); Мк. 13,33 „не знате кад ће *вријеме* настати”, („*ne znate kada je čas*”, Duda, Fućak); Лк. 21,8 „*вријеме* се приближило”; Петар I 4,17 „јер је *вријеме* да почне суд”; Петар I 5,6 „да вас узвиси кад дође *вријеме*”, („*da vas uzvisi u pravo vrijeme*”, Duda, Fućak); Б) а) (*у/на време*) Мт. 24,45 „да им даје храну *на вријеме*”, („*da im izda hranu u pravo vrijeme*”, Duda, Fućak); „да им даје храну *на оброк*”, Вук); б) (*моје време*) Мт. 26,18 „*вријеме* је *моје* близу”; Јо. 7,6 „*вријеме моје* још није дошло”; в) (*у своје време*) Лк. 1,20 „које ће се испунити *у своје вријеме*”; Лк. 20,10 „*у своје вријеме* посла виноградарима слугу”, („*kada dođe doba, posla slugu ...*”, Duda, Fućak); „*у вријеме* посла ...”, Вук); Римљан. 5,6 „умре *у одређено вријеме* за безбожнике”, („*u svoje vrijeme, za nas bezbožnike umro*”, Duda, Fućak); „умрије *у вријеме своје*”, Вук); Тимот. I 2,6 „себе даде *у откуп* за све, свједочанство *у назначена времена*”, („*u svoje vrijeme dano svjedočanstvo*”, Duda, Fućak); „за свједочанство *у своје вријеме*”, Вук); Титу 1,3 „објави *у одређена времена* ријеч своју”, („*u svoje doba očitova riječ svoju*”, Duda, Fućak); „јави *у времена своја* ријеч своју”, Вук); г) (*пре времена*) Мт. 8,29 „зар си дошао *амо прије времена* да нас мучиш”; Коринћ. 4,5 „не судите ништа *прије времена*, докле не дође Господ”.

Језичка средства са *еукаиротичном семантиком* у овим преводима Новог завета, према томе, уопште варирају се или налазе се у односу конкуренције која се може, следећи донекле конвенцију из претходног сличног приказа, представити у следећем виду: А) *време* према *у своје време/час/у право време*; Б) *на време* према *у право време/на оброк*; В) *време моје*; Г) *у своје време* према *доба/у време/у одређено време/у назначено време/у своје доба*; Д) *пре времена*. Не треба, међутим, заборавити да је реч о преводним текстовима различите старости преведеним са језички донекле различитих предлога. Имајући на уму ту примедбу, може се рећи да језички репертоар ових превода, текстова религиозног садржаја и ограниченог обима, врло добро представља могућности савременог српског/хрватског језика. Једноставно поређење са примерима наведеним у стандардним речницима савременог српског или хрватског језика, неретко старијим од ових превода и свакако разноврснијим, то веома добро показује.

Ово поређење може започети са оскудним али довољно прецизним наводи-ма из *Речника српскога језика* Матице српске у којем је забележено под одредницом *време* да се конструкција *на време* употребљава са значењем „у прави час, управо кад треба, благовремено”, да израз *све у своје време* има значење „све кад треба, у право време”, док израз *у право време* значи „онда кад треба” (РМС

2007: 172). Много обимнији је, међутим, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, који такође бележи *каиротична значења* („време, доба, одређено или предодређено време”) и *еукаиротична значења* („повољно, погодно, прикладно време, прилика, у прави час, кад треба, благовремено”) именице *време* и у „самосталној” и у синтагматској употреби (РСАНУ 1965: 43–45). Последња поменута значења овде представљам примерима нешто другачије груписаним него што је то учињено у речнику и у технички прилагођеном виду:

- А) „Самостално” употребљена именица *време* јавља се у *еукаиротичном значењу*, тј. овде са речничком дефиницијом „трнутак, доба кад нешто бива, или кад се нешто ради, рок у којем нешто треба да се догоди”, уз релативно бројне несумњиве примере из старије и новије књижевности, на пример: „снашло је *вриме* рођења насрид пута” (Пољница, Иван. Ф., ЗНЖ 10, 23), „усред зиме, кад му *вријеме* није” (НП Вук 4, 131) и др. Међутим, наведена речничка дефиниција иако је довољно обухватна помало и замагљује или недовољно истиче ионако не увек сасвим очигледну разлику између *каиротичних* и *еукаиротичних значења*;
- Б) Именица *време* у конструкцијама са *еукаиротичним значењем*: а) *за времена*: „потребно је ... притрчати *за времена* у помоћ” (Мил. М. Ђ. 12,27) и др.; б) *на време*: „сређивање сена било је *на време*” (Ђорђ. Влад. 3, 217) и др.; в) *у право време*, *онда кад треба*: „дошло је баш *у право време*” (Вуј. 2, 18); г) *у своје време*; *у добар, прави час*; *некад, раније, када је за то било одговарајуће време*: „свашта *у своје време* учинити ... (СНЛ 1835, 4), „какву моћ има реч *у своје време* изговорена” (Јакш. Ђ. 6, 76), „дјело је, *у своје вријеме*, наградила Француска академија” (Томић Ј. , Реп. 1960, 2–3/14) и др.

Општи историјски *Рјечник хрватскога или српскога језика* ЈАЗУ, са друге стране, бележи још више примера, нарочито оних из старијег језика, у којима као и у неким претходним случајевима није увек једноставно разликовати оне са значењем „време, доба, (пред)одређено време” од сродних са значењем „подобног и правог времена”, односно, *каиротичка*, у првом, од *еукаиротичних значења*, у другом случају (РЈАЗУ 1973: 503–514). Само неке од поменутих несумњивих или најмање проблематичних примера са *еукаиротичним значењима* овде наводим по редоследу којим се јављају у речнику, али понешто другачије именоване и груписане и у технички прилагођеном виду:

- А) Именица *време* употребљена у конструкцијама са *еукаиротичним значењем*: а) *згодно, подобно, добро време*: „*пришавши tada s jutra plk v dobro vrijeme k toj crkvi*” (Mirakuli 107), „*u dobrokobno vrime za arana biše*” (Zoranić 40b) и др. ; б) *(на/у) своје време*: „*biti će na svoje vrime tilesa sveta*” (Mrnavić ist. 79), „*kad видише своје вриме, izkopavši se izpod telesa navališe ...*” (Kačić razg. 82), „*daje plod u vrime svoje*” (Transit 25) и др.; в) *на вријеме*: „*da podat im blagovanje na vrime*” (Zadar. lekc. 88a), и

многобројни др.; г) *пре подобног, правог времена*: „čine te umriti *prije vrimena*” (Korizm. 44b); д) у *вријеме*: „dosta vam budi, mi u *vrijeme* da vam bismo” (J. Palmotić 198), „nije slobodno prinijeti žrtvu Gospodinu u *vrijeme*” (Daničić 4 mojs. 9,7) и др.; ђ) *за времена*: „sva je mudros za *vremena* prigodu umjet uhititi” (Gundulić 450), и др.; е) *није вријеме, тј. нема времена*: „veli da *nije vrimena*” (Lastrić test. 99a) и др.; *вријеме је/није вријеме*: „sad je *vrima* da me proslaviš” (Lekušić 43), „*nije vrijeme* da čudo zborimo” (Osvetn. 2,69) и бројни други; ж) *вријеме од/за*: „Elizabeth napunjeno bi *vrima od porojenja*” (53b), „ne budav mu za *dangube vrijeme*” (Osvetn. 1,17) и др.

- Б) „Самостално” употребљена именица *време* са *еукацротичким значењем*: „grede *vrijeme*, da se proslavi sin čovječanski” (N. Ranjina 87b), „jiskaše *vrimena*, kako bi njega predał” (Zadar. lekc. 18a) и бројни други.

2.3. Заједнички приказ варијација у употреби језичких средстава са *еукацротичним значењима* или њихове конкуренције у коришћеним преводима Новог завета и у реченицама српског/хрватског језика наводим у следећем облику: А) *време* према у *своје време/час/у право време*; Б) *време од/за*; Ва) *у/на време* према у *право време*, Вб) *за времена*; Г) *право, подобно, добро време*; Д) *моје време*; Ђ) *у/на своје време* према у *време/у одређено време/у назначено време/у своје доба* и Е) *пре времена*. Судећи по томе, синтаксичко-семантичке разлике у односу на одговарајуће језичке моделе у старословенској и српској редакцијској писмености готово су непостојеће, будући да се сведе само на следеће: „нове” конструкције са именицом *време* чине акузативне предлошко-падешке конструкције *на време* и *на своје време*, генитивна конструкција *за времена*, као и именичке синтагме *време од*, односно, *време за*. Поред тога, чињеница да су архаични старословенски и редакцијски српски примери преузети само из јеванђеља, док су много млађи српски или хрватски примери преузети из комплетних новозаветних текстова, и да упркос томе скоро да нема разлика између њих, потврђује да је реч о добрим архаичним преводима и стабилној употреби истих језичких средстава. Остале архаичне словенске конструкције, укључујући и ону са копулативним глаголом типа *врѣмѧ естъ/добро естъ врѣмѧ*, „повољно или право време је за ...” или „повољно или право време је да ...”, имају исто своје савремене преводне еквиваленте који се сврставају у познати језички репертоар и при томе ни у чему не одступају од старословенског модела.

Поменуће „новине”, конструкције *на + акузатив (на време и на своје време)* и *за + генитив (за времена)* или *за + акузатив (у синтагми време за)*, треба уопште довести у везу са историјским развојем предлошко-падешких конструкција на јужнословенском и „прасрпскохрватском” језичком тлу, односно, у случају синтагме *време од*, довести у везу са страним језичким утицајем, јер је реч о романском калку према италијанском *tempo di*, како извештава и Рјечник ЈАЗУ у одредници под *vrijeme* (РЈАЗУ 1973: 504). Насупрот последњем примеру, конструкцију *за + акузатив (у синтагми време за)* треба разумети, не упуштајући се

овде у детаљнија објашњења, као један од резултата развоја архаичних словенских узрочних и циљних конструкција уобичајених и у старословенском канону (Ходова 1971: 54, 91, 151, 153, 154, 155, 157).

Међутим, српска/хрватска конструкција *за* + генитив (*за времена*) нема своју потпуно адекватну семантичку и синтаксичку упоредницу у старословенским споменицима, будући да њој одговарајућа старословенска конструкција типа *въскръсь же за оутра*, према С. Херодесу, изражава значење једновремености и да је заправо адвербијализована (ИССЈ 1963: 356–357). Порекло маргиналне конструкције *за времена* у српском језику можда треба тражити у процесу експанзије предлога *за* и ширењу узрочних и циљних акузативних/генитивних архаичних словенских конструкција са предлозима *на* (само са акузативом) или *за*. Централну улогу у том процесу вероватно су имале узрочне/циљне конструкције *на* + акузатив, а „формални услов” би дале временске конструкције *за* + акузатив, односно, маргиналне временске конструкције *за* + генитив (Белић 1999: 309; ИССЈ 1963: 322, 355–356; Грковић-Мејџор 2007: 264; Ходова 1971: 54, 91, 132, 140, 146, 149–150). *Речник српскога језика* Матице српске, подсетимо се, не бележи конструкцију *за времена*.

Конечно, старословенске и редакцијске словенске конструкције *на* + акузатив (према српским примерима *на време* и *на своје време*) скупа са *въ* + акузатив, синтаксичком калком са грчког језика, са семантичког становишта спадају, како пише Ј. Грковић-Мејџор, у „темпоралне оријентационе конструкције, којима се одређује време када се радња врши (са подтипом који показује учесталост глаголске радње)” (Грковић-Мејџор 2001: 52–53; ИССЈ 1963: 322, 324–325, 328–329; Грковић-Мејџор 2007: 264; ССЈ 2006: 229–231). Међутим, *на* + акузатив је, као што је познато, старија општесловенска конструкција за исказивање и циљних и временских значења. Према С. Херодесу, у временском значењу ова конструкција се у старословенским споменицима јавља у три варијанте, као обична ознака времена која одговара на питање „када”, са циљном нијансом значења као одговор на питања „на каквое долгое время” и „для каквого долгого времени”, односно, врло ретко са значењем „post” (ИССЈ 1963: 329). Судајући по томе, ни српска/хрватска конструкција *на* + акузатив (*на време* и *на своје време*) се не може уопште сматрати словенском синтаксичком „новином” као ни поменути раније конструкција *за* + акузатив (у синтагми *време за*).

Али, ни у једном од претходно наведених описа семантике, односно у одговарајућој србистичкој и палеославистичкој литератури, не прави се неопходна разлика између немаркираних *каиротичних* и маркираних *еукаиротичних значења* именице *време*/**vtĕmę*. О тананости те разлике сведочи и чињеница да српска и хрватска именица *време* са овим последњим значењима у примерима превода новозаветних текстова у подтачки 2.2. овог рада представља преводни еквивалент управо грчког *καῖρός*, а не *εὐκαῖρός*, *εὐκαῖρία* и *εὐκαῖρος*, *εὐκαῖρον* (који се обично преводе синтагмама као „добро/право време” и сл.). Другим речима, словенски (и) хришћански појам времена треба или упутно је разумети као семантички комплекс *време-каирос* не само зато што он подразумева

хришћански и августиновски појам доживљеног и живог временског тока који је тајна, који носи преокрет и који је повезан са појмом бриге/старања, него и због тога што је реч *καιρός* и име грчког божанства које представља време које носи нове могућности, непредвидљиво и загонетно божанство „подобног/правог тренутка за преокрет, промену, савладавање кризе и прекид континуитета” повезано и са „правом мером делања” и оним што треба или доликује чинити (Тејлор 2011: 66; Хермсен 2017: 9, 12, 16, 67; Зафрански 2017: 53, 89; Ђурић 1989: 139). Међутим, постојање разноврсних значајних модерних импликација, пре свега у филозофији и филозофској антропологији, овог старијег концепта времена и разлике у односу према једној врсти савременог схватања времена као „хомогеног и празног”, како је наговештено у првој подтачки овог рада, није лако превидети или занемарити. То није могуће и отуда што људска егзистенција је, у једном утицајном стилу мишљења, и „постојање предато времену у бризи”.

2.4. Насупрот свим наведеним примерима са *каиротичним* или *еукаиротичним значењима* могу се навести примери и из старијег и из савременог српског/хрватског језика који имају уже дефинисана значења астрономског или календарског и атмосферског, односно, филозофског, грамагичарског или неког другог појма времена. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ таква уже дефинисана значења именице *време* издваја као: „један од двају објективних и свеобухватних облика постојања материје” и „трајање онога што се збива или што постоји (мерено сатима, данима и другим одговарајућим мерама); ограничено, краће или дуже, трајање”, тј. као „одређено, израчунато доба дана, тренутак (који се означава сатима, минутима, секундима)” или „утврђени систем одређивања сата и др. одсека дана”, „доба године” и „сезона, једно од четири годишња доба”, односно, „атмосферске прилике у одређеном тренутку на одређеном месту” и „непогода, невреме; јака падавина (киша, снег, град)”. У ту категорију, коју именујем новим термином *каиротична индиферентна значења*, сврставају се још и „облик глаголске промене којим се одређује однос неке радње (стања, бивања) према тренутку говора или каквом другом тренутку у погледу њихове сукцесије” или „резултат (изражен бројем минута, секунди и сл.) у неким спортским гранама” и „менструација, периодично отицање крви из материце у вези са радом јајника” (РСАНУ 1965: 42–43). Уколико би се овај термин усвојио, цео претходни семантички опис српске именице *време* (тј. *vǣtme) као и терминолошки низ били би комплетнији, јер ако обухватнију семантичку опозицију *време* и *више време* на секундарном плану следи опозиција *време* и *право или повољно време*, односно, ако се у том контексту диференцирају *каиротична* и *еукаиротична значења*, онда насупрот њима треба да стоје *каиротична индиферентна значења*. За усвајање ових термина има, уверен сам, и више него добрих и лингвистичких и екстралингвистичких разлога.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Аверинцев 1982: Сергеј Сергејевич Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бичков 1991: Виктор Васиљевич Бичков, *Византијска естетика*, Београд: Просвета.

Вендина 2002: Татьяна Ивановна Вендина, *Средневековий человек в зеркале старославянского языка*, Москва: Издательство Индрик.

Грковић-Мејџор 2001: Јасмина Грковић-Мејџор, *питања из старословенске синтаксе и лексике*, Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за српски језик и лингвистику.

Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Нови сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.

Ђурић 1989: Милош Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Зафрански 2017: Ридигер Зафрански, *Време*, Београд: Геопоетика.

ИССЈ 1963: ИССЈ, *Исследования по синтаксису старославянского языка* (под ред. И. Курца), Прага: Издательство Чехословацкой академии наук.

Лампе 1961: Geoffrey William Hugo Lampe, *A patristic Greek lexicon*, Oxford: The Clarendon press.

РЈАЗУ 1973: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 87, Zagreb: Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti.

РМС 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1965: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. III, Београд: Српска академија наука и уметности.

Седов 2013: Valentin Vasiljevič Sedov, *Sloveni u ranom srednjem veku*, Novi Sad: Akademska knjiga.

СС 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* (под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой), Москва: Русский язык.

ССЯ 2006: *Словарь старославянского языка - репринтное издание*, том I, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.

Стевановић 1986: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Тејлор 2011: Чарлс Тејлор, *Доба секуларизације*, Београд: Албатрос плус, Службени гласник.

Фасмер 1986: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Издательство Прогресс.

Хермсен 2017: Јоке Ј. Хермсен, *Каирос - нови ентузијазам*, Нови Сад: Кон-трагет.

Ходова 1971: Капитолина Ивановна Ходова, *Падежи с предлогами в старославянском языке*, Москва: Издательство Наука.

Novi zavjet (s grčkog izvornika preveli Bonaventura Duda, Jerko Fućak), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1981.

Свето писмо, Нови завјет Господа нашега Исуса Христа (превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2014.

Нови завјет Господа нашега Исуса Христа (превео Вук Стеф. Караџић), Београд: Издање Британскога и иностранога библијскога друштва, 1962.

Predrag D. Dilparić

LANGUAGE IN THE CONTEXT OF CULTURE: ABOUT THE EUCAIROTIC
IMPACT OF NOUN *VREME*

Summary

Historical examination of the meaning of the noun *vreme*/**vrěmę* indicates that it is actually a semantic complex of *time-kairos*, as many examples indicate that the Old Testament translation is the most common Greek *καίρος* or the translation of Greek derivatives from the same word using an *εὖ* that has the meaning “good, right.” The meaning of the noun *vreme*/**vrěmę* accordingly can be termed *kairotic* or *eukairotic*. Such semantics and terms suggest a very important notion of time as experienced and live stream.

Key words: noun *time*, linguistic culturology, historical semantic, Old Slavic language, contemporary Serbian language.